

„Legtermékenyebb összes női íróink között”

Beniczkyné Bajza Lenke és a könyvpiar a 19. század második felében

Bevezetés

Amikor Mikszáth Kálmán 1909-ben megjelentette a *Magyar Regényírók Képes Kiadása* sorozatának 48. köteteként Beniczkyné Bajza Lenke *Végzetes tévedés* című regényét, a bevezetésben nem kevés élccel jegyezte meg, hogy Bajza Lenke első férjét, a módos kiadót, Heckenast Gusztávot, házasságkötésük után rövid idővel egy könyvvel (és nem gyermekkel) ajándékozta meg.¹ Mikszáth szubtilis humora egyetlen megjegyzésben sűríti mindazt a feszültséget, amely a női és az írói életpálya egymást kizáró elképzelésében végigrobogott a 19. század jelentős részén. S noha az írónőnek első, majd második, Beniczky Ferenc földbirtokossal kötött házasságából is született több gyereke, a termékenységgel kapcsolatos korabeli és utólagos megnyilatkozások egyaránt rendhagyó írói teljesítményéhez kapcsolódtak.

A halálakor megjelent nekrológok is kivétel nélkül hangsúlyozták e mennyiségében rendkívüli írói pálya eredményeit. A Budapesti Hírlap névtelen méltatója szerint oly tevékeny író volt, hogy ha regényeit és elbeszéléseit összeszámlálnánk, életének minden esztendejére jutna egy-egy darab.² Tábory Róbert úgy vélte, vagy statisztikusnak (aki feljegyzi a számbeli adatokat), vagy pedig fiatal leánynak (aki mohón olvassa végig Beniczkyné életművét) kellene lenni kötetek számának pontos megállapításá-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A címben szereplő idézet Mikszáth Kálmán Beniczkyné *Végzetes tévedés* című regényéhez írt bevezetőjéből származik: MIKSZÁTH Kálmán, *Beniczkyné Bajza Lenke* = BENICZKYNÉ BAJZA Lenke, *Végzetes tévedés*, Franklin-Társulat, Budapest, 1909, VI.

¹ „Már korán megmozdul benne az irodalmi hajlam, nem csak kotillion-emlékeket őriz a titkos fiókjában, de kéziratokat is, melyek lázasan szaporodnak és – mi lehetne nagyobb szerencse egy kezdő íróra – hamarosan férjhez megy egy módos kiadóhoz, Heckenast Gusztávhoz, kit nemsokára 1857-ben megajándékoz egy – könyvvel.” (Uo., V.) Mikszáth bevezetőjéről más irodalomtörténeti jellegű szövegeknek kontextusában lásd HAJDU Péter, *Narratív és retorikai stratégiák Mikszáth irodalomtörténeti szövegeiben*, IrtK 2006/3–4., 262–264.

² [n. n.], *Beniczkyné Bajza Lenke*, Budapesti Hírlap 1905. április 3., 1.

SZÁMUNK SZERZŐI

Török Zsuzsa, *tudományos segédmunkatárs* (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Imre Zoltán, *egyetemi docens* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Deres Kornélia, *egyetemi adjunktus* (Károli Gáspár Református Egyetem)

Hegedűs Réka, *egyetemi hallgató* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Fried István, *professor emeritus* (Szegedi Tudományegyetem)

Fajt Anita, *doktorjelölt* (Szegedi Tudományegyetem)

Szilágyi Márton, *egyetemi tanár* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szűcs Zoltán Gábor, *tudományos munkatárs* (MTA TK Politikatudományi Intézet)

Hojdák Gergely, *doktorjelölt* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Toldi Éva, *rendkívüli egyetemi tanár* (Újvidéki Egyetem)

hoz.³ A Vasárnapi Ujság nekrológja szerint termékenység tekintetében a regényírók közül csak Jókai és Jósika múlták őt felül.⁴

E mennyiségében impozáns írói életpálya értékeléséhez annak a ténynek az elismerése tartozott még hozzá, hogy Beniczkyne regényeivel olvasóközönséget tudott teremteni. Korabeli megítélés szerint a legolvasottabb magyar regényíró volt, noha nem a világ legjobb regényeit írta.⁵ Az Egyetértés névtelen szerzőjű nekrológja szerint íróként regényeinek kapóssága mindaddig példátlan jelenség a magyar irodalomban. Erdemei között főként a női olvasóközönség megnyerését és a magyar nyelvű olvasmányokra való rászoktatását emelte ki a cikk írója.⁶ Krúdy Gyula szerint Beniczkyne volt az az író Magyarországon, akinek műveit a kunyhótól a palotáig egyaránt ismerte mindenki.⁷ Egyszóval: az egyik legtermékenyebb és – Jókait követve – legolvasottabb író volt a század magyar irodalmában, az első író, aki jelentős olvasótáborral rendelkezett.⁸

Beniczkyne Bajza Lenke, Krúdy megállapítása szerint, a maga korára tagadhatatlanul rányomta egyéniségét, annak ellenére, hogy az irodalomtörténet e tényt sehogyan sem akarta elismerni, sőt a mai napig figyelmen kívül hagyja.⁹ Legtöbbször a kiegyezés után fellendülő szórakoztató irodalom olcsó termékeinek,¹⁰ vagy a századvég „színtelen egyéniségeinek” kontextusában tettek róla említést.¹¹ Elmarasztalása, paradox módon, ugyanahhoz a tényezőhöz kapcsolódott, amely pályáját rendkívülivé is tette kortársai és az utókor számára: termékenységéhez. A regényírás művészete és kereskedelme közötti, még a romantika korából eredő feszültségek jellemezték ugyanis mindvégig Beniczkyne pályájának értékelését. Az alkotói módszerével kapcsolatos megjegyzések szempontjai – hogy ti. nem művész, hanem mesterember – voltakép-

³ TÁBORI Róbert, *Beniczkyne Bajza Lenke*, Uj Idők 1905. április 9., 345.

⁴ [n. n.], *Beniczkyne Bajza Lenke*, Vasárnapi Ujság 1905. április 9., 225.

⁵ PLUME, *Beniczkyne*, A Hét 1905. április 9., 238.

⁶ „Érdeme az többek közt, hogy a mikor az egyetlen *Jókait* kivéve, a magyar regényíróknak még nem volt közönsége, a női világot megtudta nyerni s hogy azok, a kik azelőtt csak francia, angol, német könyvet vettek kezükbe, mohó érdeklődéssel olvasták a Beniczkyne-Bajza Lenke regényeit s – »l'appétit vient en mangeant« – utána és mellette azután kíváncsiak lettek a többi magyar író műveire is.” [n. n.], *Beniczkyne Bajza Lenke*, *Egyetértés* 1905. április 3., 1.

⁷ „[M]indenki olvasta regényeit, aki csak sugárnyival többet szeretett volna elképzelni vagy látni hétköznapi életéből; a női ábrándokat évtizedeken át igazgatta a főispánné a pesti vármegye házáról; varrónőnek és hímezőnőnek festegetett csillagokat az élet égboltozatára; de másvilági postáját, a regényességhez küldött sóhajait és ábrándos üzeneteit kezelte, közvetítette, gyűjtögette jóformán az egész XIX-ik századbeli magyar nővilágnak. Beniczkyne regényeit mindenki olvasta. Még Ferenc József is, aki különben igen kevés regénykönyvben lapozott életében.” KRÚDY Gyula, *Beniczkyne Bajza Lenke, a legszebb kékharisnya* = Uő., *A szobrok megmozdulnak. Írások az irodalomról*, Gondolat, Budapest, 1974, 394.

⁸ Termékenységét és az olvasóközönség megteremtésében játszott szerepét emelték ki a női irodalomról szóló irodalomtörténetek is: BOROSS István, *Regényirodalmunk nőiről*, Gyóni Géza Irodalmi Társaság, Budapest, [1935], 13–14.; BÁNHÉGYI Jób, *Magyar nőirók*, Szent István-Társulat, Budapest, 1939, 60–62.; FÁBRI Anna, „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írók története két századforduló között (1795–1905)*, Kortárs, Budapest, 1996, 132.

⁹ KRÚDY Gyula, *Beniczkyne Bajza Lenke* = Uő., *A tegnapok kódlovagjai. Rajzok, emlékezők*, Szépirodalmi, Budapest, 1961, 325.

¹⁰ FARKAS Gyula, *A magyar irodalom története*, Káldor, Budapest, 1934, 275.

¹¹ CSÁSZÁR Elemér, *A magyar regény története*, Királyi Magyar Egyetemi, Budapest, 1939, 292–298.

pen jó néhány évtizeddel korábban, Jósika Miklós regényei kapcsán merültek fel először a magyar irodalomban. Sőt Bajza József, Beniczkyne apja, Jósika mintájáról, Walter Scott alkotói módszeréről állította ugyanezt. A rendhagyó alkotói termékenység ugyanis mindhármójuk esetében a regényírásnak a művészet szférájából a kereslet–kínálat kereskedelmi összefüggéseibe való átkerülését eredményezte, e folyamat pedig a tiszta, érdekmentes, esztétikai elvű művet létrehozó alkotó kultikus tisztelettel övezett státusának a megingásával fenyegetett.¹² Az az elgondolás, hogy az irodalommal való pénzkeresés kínos, szégyellnivaló, sőt a művészi színvonalra nézve káros tényező, szinte máig kísért az irodalomtörténet-írásban. A regény műfajával kapcsolatos elgondolásoknak nemzetközi téren is általános jellemzője volt a piac befolyása alatt álló irodalom fenyegetettségének képzete. Ily módon a női regényírók megjelenése is ehhez a folyamathoz kapcsolódott, ahhoz az elgondoláshoz tehát, hogy a nőirók maguk is ezt a regressziót erősítették.¹³

Azt azonban minden irodalomtörténeti megnyilatkozás elismerte, hogy regényei kérdéses esztétikája ellenére Beniczkyne Bajza Lenke jelenléte a 19. század második felének irodalmi életében olyan irodalomtörténeti jelenség, amely mellett szó nélkül elmenni lehetetlen. Ő az első jelentős női név, amellyel a magyar regény történetében találkozunk, termékenysége és népszerűsége már önmagában is figyelemre méltó.¹⁴ Nem egyes műveinek irodalmi értéke, hanem egész irodalmi munkásságának jelentősége miatt kell foglalkozni vele – állította életrajzírója.¹⁵ Magam is úgy vélem, a nők által létrehozott fikció megjelenése és növekedése a 19. század folyamán esztétikai értékétől függetlenül is kardinális jelentőségű a nőknek az írott kultúrában való részvétele tekintetében. Céлом tehát nem irodalmi művek minősítése, hanem irodalom- és társadalomtörténeti folyamatok megértése. Beniczkyne Bajza Lenke életműve a kereskedelem, a kereslet–kínálat összefüggéseiben és a nyomtatott kultúra 19. századi expanziójának kontextusában válik megvilágító erejűvé. Történetében a szerzőség fogalmának három, egymással szorosan összefüggő vetülete rajzolódik ki: a szerzőnek mint az irodalmi mű tulajdonosának, mint *professzionátus* pénzkeresőnek és mint a mű alkotójának a képzete.

1858

Bajza Lenke írói pályájának kezdete

Az 1858-as esztendő kardinális jelentőségű volt Bajza Lenke írói pályájának indulásában: márciusban meghalt apja, Bajza József, májusban megjelent első, *Beszélyek* című kötete,¹⁶

¹² Mindezekről Jósika kapcsán: KERESZTÚRSZKI Ida, „...de azért nem írok gyárilag...”. *A folytatásos regényközlés megjelenése a kultúrtermékek 19. századi piacán = klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál – LABÁDI Gergely, Tiszatáj, Szeged, 2003, 171–213.; HITES Sándor, *Még dadogtak, amikor ő megszólalt. Jósika Miklós és a történelmi regény*, Universitas, Budapest, 2007, 70–85.

¹³ Vö. CHERYL TURNER, *Living by the Pen. Women Writers in the Eighteenth Century*, Routledge, London – New York, 2002, 8.

¹⁴ Ezekre a szempontokra hívta fel a figyelmet: CSÁSZÁR, I. m., 295–296.

¹⁵ NÉMETH Mária, *Beniczkyne Bajza Lenke*, k. n., Budapest, 1943, 7.

¹⁶ BAJZA Lenke, *Beszélyek*, I–II., Heckenast Gusztáv, Pest, 1858.

az év folyamán a Vajda János által szerkesztett Nővilág munkatársa lett, és ugyanezen év szeptemberében házasságot kötött a pesti könyvkiadás egyik kulcsszereplőjével, a nála közel harminc évvel idősebb Heckenast Gusztávval. Íróvá válásának folyamatában társadalmi kapcsolathálója, közvetlen szociális környezete és anyagi-gazdasági háttere egyaránt szerepet játszott.

Bajza Lenke tulajdonképpen beleszületett, és 1858-ban „be is házasodott” a modern értelemben vett írói szakmai közegbe.¹⁷ Az írói-kritikusi életpálya nemcsak apja, Bajza József példáján keresztül volt már gyermekkorától jelen életében, hanem tágabb családjá is számos példán keresztül nyújtott hasonló mintát számára. A kortárs visszaemlékezők közül Rudnay Józsefné Veres Szilárda, Veres Pálné, a 19. századi nőnevelés úttörője és az Országos Nőképző Egyesület alapítójának leánya is csodálattal jegyezte meg emlékiratában a Bajza Lenke családja körül felbukkanó tollforgatók kivételes koncentrációját: „Valóban csodálatos, hogy egy családból annyi költő és író kerüljön ki. Csajághy Julia Bajzáné; leánya, Lenke, mint Beniczky Ferencné, szintén sok regényt írt; Csajághy Laura Vörösmartyné volt. Harmadik nővérüknek, Csapónénak leányai: Vachot Sándorné és Csapó Etelka, az, akit Petőfi oly rajongással énekelt meg s akinek korai halálát »Cipruslombok« című versciklusban örököltette meg.”¹⁸ Nem csoda hát, hogy ebben a családban, ahol az irodalommal való foglalkozás átszötte a családtagok mindennapjait, Bajza Lenke maga is, öccsével, Jenővel együtt már gyermekkorában próbálkozott az írással. Apjáról való visszaemlékezése szerint tizenkét éves volt, amikor Bajza először kapta rajta a drámairáson. Ekkor már körvonalazódott benne, hogy író nő szeretne lenni. Apja lelkesedését kezdetben fenntartásokkal fogadta, később azonban beletörődött leánya terveibe, az 1850-es években olyan tevékenységként tekintve az írói pályára, melyben, akár nőként is, a haza iránti lojalitás fejeződik ki.¹⁹ Leánya első kötetének megjelenését azonban már nem érte meg: 1858 márciusában elborult elmével távozott az élők sorából.

Apja neve Bajza Lenke számára mindenesetre hatásos ajánlólevél volt az olvasóközönség előtt, ahogy azt Vadnai Károly, a *Beszélyek* című kötet egyik recenzense meg is jegyezte.²⁰ Írói körökben való rituális fogadtatása apja barátjának, Toldy Ferencnek üdvözlő költeményével kezdődött, melyben a „nemzeti irodalom legilletékes hazai képviselője”²¹ a „nehéz pályán” kíséretül adta áldó szövegét a költő apa költő leányá-

¹⁷ Az irodalmi szakma hivatásosodásáról: T. SZABÓ Levente, *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete. Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához* = *Uő., A tér képei. Tér, irodalom, társadalom*, Komp-Press – Korunk, Kolozsvár, 2008, 197–227.

¹⁸ ÖZV. RUDNAY Józsefné VERES Szilárda, *Emlékeim 1847–1917*, Légrédy Testvérek, Budapest, [1922], 31.

¹⁹ Bajza Lenke megfogalmazásában: „egyszer egy nyugodt pillanatában azt mondta nekem: »Írj, dolgozzál, mert minden embernek kell tenni, hacsak egy porszemet is, munkásságával a haza oltárára.«” *Emlékezés atyámról. Beniczky Bajza Lenke felolvasása*, Egyetértés 1886. december 12., 1.

²⁰ „Bajza Lenke hatásos ajánló levéllel lépett az olvasó közönség elé. Ez ajánló levél neve, melyet atyja – a feledhetlen költő – örökre emlékeztetéssé tőn...” VADNAI Károly, *Bajza Lenke beszélyeiről*, Hölgyfutár 1858. június 22., 559.

²¹ A költemény a Magyar Sajtóban jelent meg, címéhez a szerkesztő a következő lábjegyzetet fűzte: „A nemzeti irodalom rózsá-ünnepé gyanánt üljük meg azon emlékezetes napokat, midőn semeink előtt fejledező s reményekre jogosító talentumok elsőben mutatják fel a hazának írói hivatásuk s ihletségük zengéjét. – E lap szerkesztője büszke arra, hogy első lehet a lelkes honleányt Bajza Lenke kisasszonyt,

nak.²² Bajza Lenke azonban nemcsak apja nevének köszönhetette, hogy első kötete jelentős publicitást kapott, Toldy verse mellett ugyanis több ismertetés és recenzió is született róla. A figyelmet ráterelte a kötetre az a tény is, hogy épp 1858 tavaszán jelent meg Gyulai Pál számos indulatot felébresztő recenziója Majthényi Flóra verseskötetéről és Szendrey Júlia Andersen-fordításáról, melyben részletesen fejtette ki a nők írói pályán való tevékenységével kapcsolatos egyértelműen elutasító véleményét.²³ Jókai Mór Bajza Lenke beszélykötetéről a Magyar Sajtóban megjelent írása²⁴ éppenséggel Gyulai cikkére született válaszként. De Bajza Lenke több méltatója is megragadta a lehetőséget, hogy a kötet kapcsán kifejtse a nők írói pályán való jelenlétével kapcsolatos véleményét.²⁵ A recenziók a kötet gyengéire is felhívták a figyelmet, ám számukból ítélve Bajza Lenke kötete kezdő íróként jelentős figyelmet kapott.²⁶

kedves »Beszélyei« megjelenése alkalmából üdvözölhetni; – de nem kevesebb dicsőségének tartja a jelen rovat élén diszhelyet nyújtani azon szellemdus üdvözlőnek, melyet a nagyreményű irónőhez, nagy emlékezetű atyjának holtig leghivebb barátja, s egyszersmind a nemzeti irodalom legilletékes hazai képviselője, a magyar akadémia érdemkoszorus titoknok, *Toldy Ferencz* ur a honfi, a barát, s az író rokonzérelme és méltánylata egyenlő melegségével az ide iktatott sorokban intéz. A szerkesztő.” Magyar Sajtó 1858. június 3., 1.

²² Az üdvözlővers teljes terjedelmében: „Költő-leánya egy költő-apának! / Vedd a nehéz pályán kíséretül / Öreg barátod áldó szövegét. – / Midőn születél, Öröm és Remény / Zengé dalát bölcsöd rengési közzé; / A gyermeket játéki közt az Ének / Nevelte nagygyá, s fejlőd rózsaszál / A Múza s Kellem csókjait vedd. / De hogy korán érezd a bú szelét, / S tanulj ismerni mindent a mi fáj; / A legnemesb, a legtisztább kebel, / Melyet nekem barátul ad vala, / Apául néked egy jó végezet, / Megtört a férfikor legszebb delén, / És szenvedés honává lőn a ház. – / Nem kedv s örömben nyílik a virág, / Melyből az ének istennője fűzi / Költők fejére legszebb koszorút: / A fájdalom földében érleli / Kebelkín lángja, s könnyek öntözik. / Tenéked is bú, aggság, gond hagyák / Lelkednek titkos tengerében érne / A gondolat s az érzés gyöngyeit; / Könyharmat fénylik alkotásodon, / És rajt’ ten ifju szíved kínja ég. / Innét a hév, mely felhőlepleit / Az életnek viharfénynyel süti: / Agáta szent hűsége, Álmaid [A *különcz* című beszély szereplői. Vö. BAJZA, *Beszélyek*, I.] / Önön edényét dúló lángjai, / S a rény, mely küzd, és szenved, s tiszta lesz. // Az ég derítsen nyájas fényt reád, / S mindtől mi kín s örömben szertelen, / Óvjon meg, adva csendes kéjt helyébe; / S az utat, melyre szellemed vezér, / Rózsával hintse: szívhasd illatát, / Tüskéhez türest adjon s erőt! / Ez a nehéz pályán kíséretül / Öreg barátod áldó szövegét.” TOLDY Ferencz, *Bajza Lenkéhez. Midőn velem első beszélyét közlél*, Magyar Sajtó 1858. június 3., 1.

²³ GYULAI Pál, *Flóra 50 költeménye. Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája 1858. Andersen meséi. Fordította Szendrey Julia. Pest, 1858. Kiadja Lampel Robert, Pesti Napló 1858. április 8. 1–3.; április 9., 1–2.; április 13. 1–2.; április 18., 1–2.; május 15., 1–2. Kötetben: GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Franklin-Társulat, Budapest, 1908, 272–307.*

²⁴ JÓKAI Mór, *Bajza Lenke munkái* = JÓKAI Mór, *Cikkek és beszédek*, V., 1850–1860, s. a. r. H. Török Györgyi, Akadémiai, Budapest, 1968, 88–99.

²⁵ Vadnai Károly sem gondolta, hogy minden nőnek írnia kellene, de örömmel üdvözölte azokat, akiket az ihlet és az elhivatottság vezérelt. (VADNAI, I. m.) Vajda János egyértelműen Jókai álláspontját képviselte és gúnyosan utalt vissza Gyulai megállapításaira: „Ti hires uralkodónok, kik lángésszel birtatok a diplomatiában, – hogy mertétek kezetekbe venni az uralkodói pálcát; – ti hős Cordayk-, Jeanne d’Arc-ok, Rozgonyi Cziczellék stb., hogy mertétek kezetekbe venni a kardot, hisz ezáltal többnyire mindig tragikus véget értetek? / Minek tettétek ezt, hiszen az élet célja – boldogság; a főzőkanál mellett pedig minden nő boldog!” (VAJDA János, *Könyvismertetés. Bajza Lenke beszélyei*, Nővilág 1858. június 27., 408.)

²⁶ Az említett könyvismertetéseken kívül még a következőkről van tudomásom: PETERDI, *Bajza Lenke beszélyei. Könyvismertetés*, Szépirodalmi Közönlöny 1858. július 8., 1917–1919.; *Beszélyek. Irta BAJZA LENKE*, Divatcsarnok 1858. július 13., 446.; E., *Magyar irodalmi termékek. Beszélyek. Irta Bajza Lenke*, Budapesti Hirlap 1858. július 1., 2–3.

A kötet publicitása érdekében ugyanakkor a Nővilág is sokat tett. Először felhívta az olvasók figyelmét a megjelenésre,²⁷ aztán közölte Vajda János ismertetését a könyvről, végül pedig a Vajda-recenzióval azonos lapszámban minden reklámfogást bevetett, hogy az olvasókat a példányok megvásárlására rávegye. A *Hírvásár* című rovat nem kevesebbet állított, mint azt, hogy irodalmi körökben mindenki Bajza Lenke beszélyeiről társalog, a magas példányszámban nyomott kötetek pedig olyan gyorsan fogynak, hogy féltő: ha a vidéki olvasók nem igyekeznek, kötet nélkül maradnak.²⁸ E hirdetésekkel egy időben Bajza Lenke a Nővilág állandó munkatársává is vált: beszélyekkel kezdte, majd rövid időn belül kiszorította a lapból a divattudósításokat író Jósika Júliát,²⁹ 1860-as nyugat-európai utazása idején pedig úti leveleket küldött a lapnak, amelyeket 1862-ben kötetbe szerkesztve is megjelentetett.³⁰ A Nővilág 1858 szeptemberében ugyanakkor arról is tudósította olvasóközönségét, hogy Bajza Lenke házasságot kötött a lap kiadójával, Heckenast Gusztávval.³¹ Rudnay Józsefné Veres Szilárdra visszaemlékezései szerint 1858 nyarán már mint Heckenast menyasszonyával találkozott Bajza Lenkével balatonfüredi fürdőzésük idején.³² Bajza Lenke Nővilágban való első említése idején (1858. május 30-án, hamarosan megjelenő kötete kapcsán) tehát közelebbi kapcsolatban volt már Heckenasttal: voltaképpen neki köszönhető, hogy a lap munkatársa lett, és első kötetét is a neves kiadó cége adta ki.

Bajza Lenke neve a Nővilág oldalain nemcsak írásainak szerzőjeként, hanem a pesti társasági élet legünnepelebb hajadonaként is gyakran volt jelen a lapnak a társasági élet eseményeit bemutató rovataiban. Ünnepelettségét Rudnay Józsefné is kiemelte emlékiratában.³³ Apja halálával azonban komoly lehetősége állt fenn számára annak,

²⁷ „Bajza Lenke beszélyei pár nap alatt elhagyják a sajtót. A t. szerzőnőt mint szellemdús hölgyet ismerik a fővárosi társaskörök; mi hisszük, hogy a t. k. a.-nak, *mint írónőnek* is megszerzendik beszélyei e szép címet.” Nővilág 1858. május 30., 347.

²⁸ „Bajza Lenke beszélyei élénk tárgyat képezik a szenvedélyes olvasó és kivált irodalmi köröknek. A példányok gyorsan kelnek, s különösen a vidékieknek sietni kell, – hogy a bár nagy mennyiségben nyomott első kiadásból kielégíthessék érzésbeni kíváncsiságukat.” Nővilág 1858. június 27., 412.

²⁹ Első divattudósítása 1860. április 1-jén jelent meg aláírás nélkül: [n. n.], *Eredeti divatjelentés*, Nővilág 1860. április 1., 218–219. A lap csak április 29-i számában jelentette hivatalosan be a rovat Heckenast-Bajza Lenke által való átvételét: „Méltó okunk van a kegyes olvasónőket figyelmessé tenni amaz örvendetes körülményre, hogy Heckenast-Bajza Lenke asszony, kinek az olvasó nemes irányu, s magas eszményeket dicsőítő költői tollát már ismeri, és a ki az elegans társasköröknek is, magasabb finom izlése, szellemdussága és ítélete által, valamint a divatvilágnak egyik kitünőbb személyiségeül ismertetik, – megígérte, hogy ezentúl, amint ideje s körülményei engedik, lapunk számára a rendes *eredeti divattudósításokat* megirandja! Engedje meg a tisztelt honleány, s a kegyes közönség, hogy kimondhassuk, miszerint csak e nyereségy volt még hátra, mit lapunk számára ohajtottunk, s talán meg is engedik sokan, hogy most már lapunk lehetőségig tökélyesítve levén, csak drágább lehetne még, a mit azonban a nemzeti oconomiával nem tartanánk megegyezőnek. A tisztelt írónő *honleányi áldozatból* veszi át e tiszt fáradságát, hódolva és örvendezve amaz elragadólag szerencsés körülménynek, hogy hazánkban az ős pompás nemzeti divat nemcsak uralkodóvá, de általánosan elterjedté lön.” Nővilág 1860. április 29., 285.

³⁰ HECKENAST-BAJZA Lenke, *Nyugat-Europa. Uti-levelek*, Engel és Mandello, Pest, 1862.

³¹ „Irodalmunk ügye körül sok érdemeket szerzett kiadónk Heckenast Gusztáv, mult vasárnap tartá esküvőjét a szellem- és kellemben egyaránt gazdag Bajza Lenke kisasszonnyal.” Nővilág 1858. szeptember 12., 588.

³² „Reggel a sétányra kívántunk menni, mert az volt gyűlhelye a vendégeknek a platánok alatt. A vendégek névsorából látjuk, hogy Bajzáné is ott van leányával, ki akkor már Heckenast Gusztáv menyasszonya volt.” RUDNAYNÉ VERES, *I. m.*, 40.

³³ *Uo.*, 31.

hogy elveszítse kényelmes, középosztálybeli életét. Bajza József ugyanis a korabeli viszonyok között jól kereső költő-szerkesztő volt,³⁴ aki életében biztosítani tudta családját és leánya számára a korabeli úri-társaságbeli életben való jelenlétet. Bajza Lenke társadalmi háttérében tehát a megfelelő neveltetés valószínűsége a kevés jövedelem lehetőségével kapcsolódott össze apja halálának pillanatában. Így merülhetett fel benne az irodalmi karrier víziója, melynek megvalósításához a pesti könyvkiadás egyik vezéregyéniségének támogatása remek lehetőséget jelentett számára. Heckenast Gusztáv ugyanis nemcsak befolyásos, hanem igen módos könyvkereskedő és -kiadó volt. Rudnay Józsefné visszaemlékezései szerint Bajza Lenke mindennek igencsak tudatában volt, amikor úgy döntött, hogy feleségül megy Heckenasthoz. Rudnayné így írt erről emlékiratában: „Egy ilyen délutánon mondotta nekem Bajza Lenke, az írónő, a költő-leánya, Vachott és Petőfi Etelkéjének közeli rokona, hogy ő azért megy férjhez Heckenasthoz, a gazdag nyomdatulajdonoshoz, mert ő nem tudna szegény lenni és nélkülözni.”³⁵ A Heckenasttal kötött házasságtól azonban nemcsak korábbi életszínvonalának megtartását és emelkedését, hanem irodalmi karrierjének kibontakozását is remélhette Bajza Lenke. A páratlan korabeli népszerűség eléréséhez azonban még egyszer el kellett adnia magát. Ezúttal egy másik kiadónak.

Regényíró és kiadói

Bajza Lenke ugyanis nem a Heckenasttal kötött házassága idején vált bestseller-íróvá. Heckenasttól rövid időn belül elvált, és 1862. május 18-án a beniczei és micinyei Beniczky család katolikus ágából származó Beniczky Ferenchez ment férjhez. Heckenasttal való válásáról pillanatnyilag csak a Rudnay Józsefné visszaemlékezésében megemlítettek állnak rendelkezésre. Ő így ír a házasság felbontásának körülményeiről:

Bajza Lenke dacára a nagy kényelemnek és fényűzésnek, amelyben élt, utóbb mégis elvált Heckenasttól. Ekkor Beniczky Ferenc, még leánykori udvarlója kívánta nőül venni. A férfi nagynénje, Beniczky Pálné, különösen azért, mert buzgó katolikus volt, ellenezte az elvált asszonnyal való házasságát. Ezen a szentszék úgy segített, hogy a Bajza Lenke házasságát Heckenasttal semmisnek nyilvánította, mert Heckenast első felesége még élt.³⁶

³⁴ Erről lásd legutóbb: SZALISZNYÓ Lilla, *Pennával teremtett egzisztencia. Vörösmarty Mihály és Bajza József megélhetési viszonyai 1837–1843 között*, ItK 2012/2., 189–209.

³⁵ RUDNAYNÉ VERES, *I. m.*, 41.

³⁶ *Uo.*, 42. A Beniczky Ferencsel való házasságkötés anekdotikus történetét lásd KRÚDY, *Beniczkyne Bajza Lenke, a legszebb kékbarisnya*. Krúdy a házasságkötés idejét 1863-ra teszi, Szinnyei szerint azonban 1862-ben került rá sor. (SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I., Hornyánszky Viktor, Budapest, 1891, 843–844.) A felekezeti hovatartozás problémáira Krúdy pedig így emlékezett vissza: „Miután a vőlegény katolikus volt, a menyasszony pedig kálvinista: a katolikus papokkal nem lehetett az esküvő dolgát simán nyélbe ütni, ugyanezért Török református püspök urat kellett felkérni, hogy a Kálvin téri templomban vállalja az esketést.” (KRÚDY, *Beniczkyne Bajza Lenke, a legszebb kékbarisnya*, 397.) „Ám, hogy a katolikusok végleg meg ne haragudjanak a kálvinista templomban esküvő Beniczky Ferencre, arról meg úgy gondoskodott Podmaniczky [Frigyes], hogy felkereste Kálmán szerzetespátert, Ferenc úr egykori nevelőjét, akinek komoly pátozzsal előadta, hogy a szívéhez nőtt egykori növendékét

Bajza Lenke a Heckenast Gusztávval kötött házasságát később oly módon próbálta meg nem történné tenni, hogy önéletrajzi narratíváiból is kihagyta. Így tett akkor is, amikor Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikona számára elküldte életének és írói működésének rövid összefoglalóját. Az önéletrajz kíséretében Szinnyeinek címzett levelében így írt erről:

Tisztelt Szinnyei Ur.

Bocsánatot kérek, hogy szíves küldeményére mostanáig nem válaszoltam, de oly sok dolgom van, hogy nem értem reá. Ide mellékelve küldöm a mit talán használhatna. A Heckenast féle házasságot kitöröltem. Szeretném ha az kimaradhatna. Oly kellemetlen és szomorú ideje az életemnek hogy nagy szíveséget tenne nekem ha kihagyná.³⁷

Kérésének megfelelően a Szinnyei-féle életrajzi összefoglaló nem említi a Heckenasttal való házasság tényét, csak a Beniczky Ferencsel való házasságkötést. Beniczky a kor politikai életének tekintélyes résztvevője volt: mint Pest vármegye főispánja halt meg, azt megelőzően Magyarország közigazgatási államtitkára és számos egyéb tisztség betöltője volt – országgyűlési képviselő, valóságos belső titkos tanácsos, császári és királyi kamarás, főrendiházi tag. Az Egyetértés Beniczky né halálakor írt nekrológja szerint azonban mindezek mellett egyik legnagyobb érdeme, hogy az írói pályán való érvényesülés rögzös útján felesége legőszintébb támogatója volt.³⁸

Beniczky né Bajza Lenke regényírói karrierje ugyanis e második házasság idején bontakozott ki, és rendkívüli sikerében a kapitalista könyvkereskedelem korabeli expanziója alapvető szerepet játszott. Annak a ténynek a megállapításához, hogy Beniczky né élete során valójában hány kiadványt publikált, az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában szereplő tételeket vizsgáltam meg. Ennek megfelelően megállapítható, hogy első kötete 1858-ban való megjelenése és 1884 között 3–4–6 évenként jelent meg egy-egy kiadványa, kivétel ebben a tekintetben az 1862-es esztendő, amikor *Ujabb beszélek* című kötetét és nyugat-európai újtjáról készült úti leveleit is kiadta. 1884–1905 között viszont egyetlen olyan esztendő sem telt el, hogy valamilyen publikációja ne jelent volna meg, sőt legtöbb évben két-három kötete is kijött sajtó alól. 1884-ben egy, 1885-ben négy, 1886-ban négy, 1887-ben öt, 1888-ban négy,

a rettenetes szerelmi kinszenvedéstől csak a törvényes házasság mentheti meg. Kálmán atya fejcsóválva hallgatta a bárót, aztán kedves növendékére való visszaemlékezésből vállalkozott arra, hogy a kálvinista templomban maga is megjelenik, hogy valami nagyobb baj ne történhessék a lelkiüdvösség körül.” (Uo., 398.) Bajza Lenke egyébként Heckenast Gusztáv harmadik felesége volt. Heckenast első nejevel, Wigand Ottiliával, Wigand Ottó lányával 1846-ban, második feleségével, Lövész Teréziával, főkönyvelője leányával, 1856-ban kötött házasságot. Lövész Terézia 1856-ban fiatalon elhunyt, a Wigand Ottiliával való válásról nincsenek adataim. Vö. *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*, szerk. LIPTÁK Dorottya, Kossuth – Eszterházy Károly Főiskola, Budapest–Eger, 2012, 32–33.

³⁷ Beniczky né Bajza Lenke Szinnyei Józsefnek, Budapest, 1890. december 11., MTAK Kt., Ms 771/236.

³⁸ „[T]eljes szabadságot engedett írói tevékenységének, s beállott legbuzgóbb olvasójának, leglelkesebb hódolójának és a legenyhébb kritikusának.” *Beniczky né Bajza Lenke, Egyetértés* 1905. április 3., 1.

1889-ben egy, 1890-ben három, 1891-ben kettő, 1892-ben öt, 1893-ban három, 1894-ben két, 1895-ben hét, 1896-ban egy, 1897-ben két, 1898-ban egy, 1899-ben három, 1900-ban négy, 1901-ben két, 1902-ben két, 1903-ban szintén két, 1904-ben hét, 1905-ben, halála évében pedig három kötete is megjelent. Számításaim szerint 1858 és 1905 között tehát mintegy hetvenöt új kötetet publikált. Ebben a listában nem vettem fel a közvetlenül halála után megjelent kötetek számát, az egyes kötetek újrakiadásának arányait és műveinek fordításköteteit sem. Legtöbb regényének azonban második kiadása is megjelent, számosnak harmadik, sőt negyedik edíciója is volt.

Első két kötetét Heckenast Gusztáv adta ki, a nyugat-európai utazásról szóló úti leveleit Engel-Mandello, első regényét, a *Két sziv harcát* Emich Gusztáv, majd több kötetét az Emich könyvkereskedéséből és kiadójából részvénytársasággá alakult Athenaeum, de a 19. század második felének szinte minden könyvkiadójánál jelent meg kötete: a Franklin Társulatnál, Légrádyknál, a Révainál, a Pallasnál, a Lampelnél, illetve vidéki, nagykanizsai, győri és losonci kiadóknál. Beniczky né Bajza Lenkét azonban a Singer és Wolfner céggel való hosszú távú, közel húsz évig tartó együttműködés tette sikeressé. Nem túlzás azt állítani: termékenységét, népszerűségét, olvasottságát egyaránt a Singer és Wolfner cégnek köszönhetette.

A Singer és Wolfner részvénytársaságot Singer Sándor és Wolfner József alapította 1885-ben. A cég főként a kispolgárság, valamint az ifjúsági és gyermekolvasók kiszolgálására és olcsó, népszerű könyvek nagy számban való kiadására törekedett. Legsikeresebb vállalkozásuk az *Egyetemes Regénytár* című sorozat volt, amely 1885–1931 között jelent meg, és egyes kötetei húszezer példányban is elkelték. Singer és Wolfner a sorozatot a német *Engelhorn' allgemeine Roman-Bibliothek* mintájára hozta létre. A piros vászonkötésű könyvek elsődleges célja a közönségnek az Unterhaltungsliteratur hazai és külföldi termékeivel való ellátása volt. De szintén nagy sikernek örvendett a *Milliók Könyve*, a *Filléres Regénytár* című sorozatuk és később az *Új Idők Lexikona* című kiadványuk is.³⁹

A vállalkozás lelke az irodalmi körökben „Pepi bácsiként” ismeretes Wolfner József volt. Kortársai szerint Wolfner az irodalmi üzletember legsikeresebb megtestesítője volt a korszakban. Kiadóként mindig gondosan figyelte a közönség hangulatát, a közízlést, s azt igyekezett adni vállalataiban, ami a legtöbb embernek tetszett. Egyik legnépszerűbb írója és régi barátja, Csathó Kálmán szerint a könyv nem mint olvasót, nem mint olvasmány érdekelte, hanem mint anyag, amivel dolgozni tudott, amit üzleti sikerrel terjeszthetett. Kiadványainak megválogatásában nem az irodalmi értékelés, az esztétikai szempont, hanem a népszerűség vezette. Sikerének az volt a titka, hogy ki tudta tapogatni a közönség nagy átlagának az igényeit és azt szolgálta ki kiadói tevékenységével. Beniczky né Bajza Lenke regényei mellett Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Csathó Kálmán stb. szintén neki köszönhetette korabeli népszerűségét. Wolfner József vállalatának virágzását tehát az a tény biztosította, hogy a közízlés áramlatába tudta azt bekapcsolni.⁴⁰

³⁹ KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Balassi, Budapest, 1997, 117.

⁴⁰ Vö. [n. n.], *Elhunyt Wolfner József*, Nyugat 1932/5., 295. Krúdy így ír ugyanerről: „Az öreg könyvkiadó jobban szerette a cserepes virágokat, mint az írókat, akiknek könyveit kinyomtatta, bekötötte és a közön-

Beniczkyné Bajza Lenke 1886. március 16-án kötött először szerződést a Singer és Wolfner kiadóval. A szerződés értelmében a kiadó *Saját kezébe* című egykötetes eredeti regényének első, valamint minden következő kiadását megvette.⁴¹ A szerződés az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a Franklin Könyvkiadó vállalat irattárában (Fond 2) maradt fenn több egyéb szerződéssel együtt. A szerződések között sok másolat is van, amelyeket Dr. Kovács Ödön, Beniczkyné ügyvédje küldött 1903–1904-ben a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cégnek és a Franklin Társulatnak a velük való egyezkedés folyamatában. További szerződések és a kiadókkal való levelezés maradt fenn az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat iratgyűjteményében⁴² és a Lampel (Wodianer) Könyvkiadó Vállalat irattárában.⁴³ A fennmaradt iratok bizonyára nem tartalmazzák Beniczkyné Bajza Lenke kiadókkal kötött összes szerződését, ám az alapvető tendenciák körvonalazásához megbízható adatokat szolgáltatnak.⁴⁴ A következőkben a különféle kiadókkal kötött szerződéseket időrendi sorrendben mutatom be.

1886 és 1892 között a Singer és Wolfner céggel kötött szerződések feltételezése szerint csupán egyedi esetekre, meghatározott munkákra vonatkozhattak, hasonlóan, az első, 1886-ban kötött szerződéshez. Ebben az időszakban jelent meg Singer és Wolfner kiadásában 1887-ben Beniczkyné *Ő az!* című regénye, 1888-ban az *Edith* című színmű, 1890-ben *A hegység tündére*, 1891-ben pedig a *Divatos házasság* és a *Rang és pénz*. 1892. január 20-án azonban Singer és Wolfner egy „gyűjteményes vállalat” kiadására kötött szerződést az írónővel Beniczkyné Bajza Lenke válogatott regényei címmel. A sorozatot füzetekben és kötetekben kívánták megjelentetni, a kiadó pedig saját maga számára tartotta fenn a jogot eldönteni, hogy a gyűjteményt milyen alakban, kiállításban, árban és időközben bocsássa ki. A szerződés értelmében Beniczkyné a gyűjtemény számára regényeit és elbeszéléseit bocsátotta a kiadó rendelkezésére. A Singer és Wolfner vállalat igényt tartott: 1. Mindazon regényekre és elbeszélésekre, amelyek már valamely lapban vagy folyóiratban megjelentek, de kötetben nem. 2. Mindazon regényekre, amelyek kötetben már megjelentek, de a példányok mind elfogytak, és amelyeknek további kiadására

ségnek eladta. Nagyon ritkán tévedett az írók kiválasztásánál; jóformán mindig eltalálta hosszú élete alatt, hogy milyen könyveket vásároljon meg az írótól, amely könyveket aztán megfelelő haszonnal eladhat a közönségnek, amely nagyon szerette az öreg könyvkereskedő boltját, mert mindig megtalálta benne azokat a könyveket, amelyekhez éppen gusztusa volt. Mintha csak ebből a könyvkereskedésből dirigálták volna, hogy az egykori Magyarországon milyen írókat szeressen, vásároljon, példaképpen dicsérjen és róla jóízűen beszéljen a közönség. És az öreg könyvkiadó mégis a cserepes virágokat becsülte többre, mint az íróit, akiket pedig jóformán ő nevelt magának és a közönségnek. Ritkán történt meg, hogy valamelyik írója hűtlenül elhagyta volna, pedig az öregúr se bánt jobban az írónál, mint más kiadó.” KRÚDY Gyula, *Rejtélyes történet = Uő., A szobrok megmozdulnak*, 390.

⁴¹ Singer és Wolfner Beniczkyné Bajza Lenkének, Budapest, 1886. március 16., OSZK Kt., Fond 2/144.

⁴² OSZK Kt., Fond 3.

⁴³ OSZK Kt., Fond 4.

⁴⁴ Hasonló források vizsgálata: Törő Györgyi, *Petőfi anyagi helyzete = Tanulmányok Petőfiről*, szerk. PÁNDI Pál – TÓTH Dezső, Akadémiai – A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1962, 41–90.; VÖLGYESI Orsolya, *Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása*, Argumentum, Budapest, 2007, 24–39.; SZALISZNYÓ, I. m.; SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, Budapest, 2014, 331–350.

nézve az illető kiadóval szemben nem volt kötelezettsége a szerzőnek. 3. Beniczkyné mindazon regényeire és elbeszéléseire, amelyek a szerződés megkötése után jelentek meg lapokban vagy folyóiratokban. A szerződés harmadik pontja azt is kikötötte, hogy könyv alakban Beniczkyné regényei más kiadónál csakis a Singer és Wolfner cég beleegyezésével jelenhetnek meg. 4. A szerződés negyedik pontja kötelezővé tette Beniczkyné számára azt is, hogy a cég kívánságára a vállalatnak új regényeket írjon. A kiadó saját jogának tekintette a vállalatba felvett regényeket tízezer példányig tetszés szerinti mennyiségben nyomtatni, a regényeket először füzetekben, majd kötetekben is kibocsátani. Annak eldöntését, hogy a megállapított maximális példányszámot egyszerre, avagy a szükségletekhez mérten bizonyos időközönként nyomtassák, a kiadó teljes mértékben saját hatáskörébe utalta. A szerződés azt is kikötötte, hogy mindaddig, míg a kiadó jónak látja a vállalatot folytatni, a szerző tőlük e jogot meg nem vonhatja, de nem is kényszerítheti a kiadót anyagi veszteség esetén a vállalat folytatására. A gyűjteményes kiadás jogát Singer és Wolfner kizárólagos tulajdonának tekintette, a szerzőnek más kiadóval hasonló gyűjteményes kiadásra való szerződését megtiltotta, és csak a vállalat megszűnése esetén tette azt lehetségessé, akkor is csupán a Singer és Wolfner kiadónál meg nem jelent művek esetében.⁴⁵

1892. június 19-én Beniczkyné szerződést kötött az Athenaeummal is, melynek értelmében a kiadó az 1866-ban Emichnél megjelent *Két szív harcza* és az 1878-ban szintén az Athenaeumnál kiadott *Itt és a jövő életben* című regényeket ismét kiadta 1500–1500 példányban.⁴⁶

Az írónő nemcsak saját műveivel kapcsolatosan, hanem apja, Bajza József örököseként is kötött szerződést 1895-ben a Franklin Társulattal. Ekkor Bajza összes műveinek örökös kiadói tulajdonjogát adta el a kiadónak.⁴⁷

1896 októberében Beniczkynének a Singer és Wolfner céggel kötött szerződése a füzetes kiadásokra vonatkozóan lejárt. Azonnal írt az Athenaeumnak, hogy felajánlja a társaságnak néhány, még csak lapokban megjelent munkájának a kiadását.⁴⁸ 1896. december 3-án kelt levele értelmében átengedte a Budapesti Hirlapban épp akkor folyó *Kiközösítve* című regényét füzetes megjelentetésre vagy az *Atheaneum Olvasótára* sorozatban való kiadásra.

⁴⁵ Singer és Wolfner Nagyméltóságú Beniczkyné Bajza Lenke urnónek, Budapest, 1892. január 20., OSZK Kt., Fond 2/144. A szerződés másolatban maradt fenn, a másolatot Dr. Kovács Ödön küldte a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cégnek 1903 októberében későbbi, 1896-ban, illetve 1900-ban szintén Singer és Wolfnerrel kötött szerződésekkel együtt a következő kísérő levéllel: „Tekintetes Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cégnek, Budapesten / Megbeszélésünkhöz képest a Beniczkyné Bajza Lenke urnó öngyméltósága között és Singer és Wolfner cég között 1892 január 20, 1896 december 7, és 1900 november 8-án létrejött írásbeli megállapodások másolatát elkészítettem és ezeket idecsatolva tisztelettel megküldöm. A másolatok helyességéért a felelősséget elvállalom. / Maradtam / Kiváló tisztelettel: / Dr. Kovács Ödön ügyvéd / Budapest, VI., Andrássy-u 25.” Dr. Kovács Ödön Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cégnek, Budapest, 1903. október 10., OSZK Kt., Fond 2/144.

⁴⁶ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, VII., Erzsébet-körút 7. / Szerződés / Kelt: Budapest, 1892. június 19., OSZK Kt., Fond 3/93.

⁴⁷ Beniczkyné Bajza Lenke Franklin Társulatnak, Budapest, 1895. február 18., OSZK Kt., Fond 2/144.

⁴⁸ Beniczkyné Bajza Lenke [Az Athenaeum igazgatójához], Budapest, 1896. december 12., OSZK Kt., Fond 3/93.

1896 decemberében az 1892-es szerződés minden pontjának hatályban és jogérvényben való maradása mellett pótszerződést kötött Singer és Wolfnerrel az 1897–1900 között kiadandó regényeire vonatkozóan. A kiadó e szerződésben a megjelölt négy év alatt Beniczkné tizenkét regényének kiadására kötelezte magát. A kiadás példányszámaira vonatkozóan a következőkben állapodtak meg: 1. Olyan kiállításban és árban megjelenő regények esetében mint az addigiak, egy kiadás példányszámát 2000-ben határozták meg. 2. Népszerű és olcsó kiadás esetében a regényeket 2500-as példányszámban nyomták. Az *Egyetemes Regénytár* sorozatban megjelenő regényeket a sorozat általános példányszámai szerint nyomtatták; e példányszám ez esetben maximum 4000 lehetett. A kiadó saját jogának tartotta másfélszer vagy kétszer több példányban is sajtó alá rendezni a kiadást. Jogának tartotta továbbá olyan regényeknél, melyeket terjesztési célra használtak, az illető regény első öt-hat ívét, vagy kötetes terjesztésnél az első kötetet tetszés szerinti mennyiségben nyomtatni, honoráriumot azonban csak annyi példány után fizettek, amennyiben az illető teljes regény nyomtatódott. Szükségessnek tartották azt is, hogy Beniczkné akár három-négy regénye is állandóan birtokukban legyen, hogy azokkal szükség esetén azonnal rendelkezhesenek.⁴⁹

1898-ban Beniczkné a *Két sziv harcza* című regény harmadik kiadásának feltételeit rögzítette az Athenaeummal: 1500 példányban nyomták az *Athenaeum Olvasótára* részére, a harmadik és esetleges későbbi kiadások elfogytak a kiadónak jogában állt újabb kiadásokat rendezni, a szerzőnek minden kiadásból ugyanakkor egy korrektúrapéldányt tartoztak küldeni.⁵⁰

Az író 1900 novemberében ismét pótszerződést kötött a Singer és Wolfner kiadóval. Az 1892-ben és 1896-ban kötött szerződések hatályban maradása mellett a pótszerződés legnagyobb újdonságai, hogy a kiadó mind a honoráriumot, mind pedig a kiadandó regények példányszámait megemelte. A szerződés továbbá lehetővé tette mindkét fél számára a megállapodás egy évre való felmondását. A szerződés megszűnésétől számított egy éven belül azonban a szerzőnek nem állt jogában újabb gyűjteményes kiadást rendezni sem korábbi, sem azontúl írandó regényeiből. A kiadó saját magára nézve azonban kötelezőnek tartotta, hogy a felmondási évben is kiadja a szerző regényeit a felmondási esztendő előtti mértékben. A szerző számára a pótszerződés lehetővé tette a Singer és Wolfnernél meg nem jelent regényeinek más kiadóknál való értékesítését. A kiadónál megjelent regények kiadói jogáról azonban csak egyedül a Singer és Wolfner cég mondhatott le önkéntesen, sem a szerző, sem jogutódai a kiadói jogot a cégtől meg nem vonhatta.⁵¹

Az 1902 júniusában az Athenaeummal kötött megegyezés értelmében a kiadó Beniczkné *Itt és a jövő életben* című regényét immár negyedik alkalommal adta ki 1500 példányban. A megegyezés a tiszteletdíj mellett továbbra is lehetővé tette az

⁴⁹ Nagyméltóságú Beniczkné Bajza Lenke urnőnek / Pótszerződés [Másolat, készült 1903. október 10-én], Budapest, 1896. december 7., OSZK Kt., Fond 2/144.

⁵⁰ Beniczkné Bajza Lenke Az Athenaeum irod. és nyomdai r. társulat tekintetes Igazgatóságának, Budapest, 1898. július 25., OSZK Kt., Fond 3/93.

⁵¹ Singer és Wolfner Önnagyméltósága Beniczkné Bajza Lenke urnőnek [Másolat, készült 1903. október 10-én], Budapest, 1900. november 8., OSZK Kt., Fond 2/144.

Athenaeum számára, hogy a regényt a példányok elfogyta esetében a korábbi feltételek mellett később is kiadhassa.⁵²

Beniczkné Bajza Lenke 1903 májusában szerződést kötött a Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedő céggel is. A szerződés értelmében a szerző 10–12 ívnyi terjedelmű ifjúsági iratot szerkesztett *Hires magyar Nők 10-12 éves leánykák számára* címmel. Kötelezte magát továbbá a mű egyes íveinek korrektúráját és imprimatúráját oly módon átnézni, hogy az elkészült munka sajtóhibáktól mentes legyen. A tiszteletdíj mellett a példányszámra vonatkozóan 3200 darabban egyeztek meg.⁵³ A kötet végül *Leányok tükre. Nagy magyar nők élete* címmel jelent meg 1904-ben.

1904 elején Beniczkné arról állapodott meg Singer és Wolfnerrel, hogy négy regényéből (*Az anyajegy; Delila; Átültetett virág; Szőke mint a buza*) új kiadást nyomtatnak. Az első két regénnyel kapcsolatosan az 1892-es megállapodás értelmében a kiadónak még 6500 példány, a második két regénnyel kapcsolatosan 2500 példány nyomtatására volt joga. Szintén a korábbi megegyezés értelmében az újabb kiadásért a szerzőnek már nem kellett volna honoráriumot fizetniük, de ekkorra a Beniczknével való együttműködés már annyi hasznot nyújtott a kiadónak, hogy felajánlották: az 1892-es megegyezés megszégésével az újabb kiadásokért is fizetnek tiszteletdíjat a szerzőnek.⁵⁴

Szintén 1904 júniusában az író a Franklin Társulat *Magyar Regényírók* című vállalata számára átengedte *Végzetes tévedés* című regényének kiadói jogát.⁵⁵ Ugyanezen év novemberében tudomásul vette, hogy Lampel Róbert könyvkereskedése vétel útján a Franklin Társulat tulajdonába ment át, és ezzel egyidőben saját, korábban Lampellel kötött szerződései is a Franklin Társulatra mint jogutódra szálltak át.⁵⁶

A bemutatott szerződésekben jól látszik, hogy a megállapodások rendszerint mely jellemző tartalmi pontokra tértek ki. Tartalmazták általában a kiadványtípusokkal kapcsolatos pontosítást, azt tehát, hogy az illető művet a kiadó kötetes és/vagy füzetes formátumban kívánta-e kiadni, a más kiadóknál már korábban megjelent munkák jogi állására vonatkozó kitételeket, a szerző és a kiadó kötelezettségeit és jogait, a példányszámok pontos meghatározását, időnként pedig a készülő munka terjedelmével kapcsolatos előírásokat, a kiadó anyagi szempontból való védelmét (veszteséges vállalkozás esetében a szerződés felmondásának jogát), a szerzői jog átörökítésével kapcsolatos kérdéseket, az újrakiadások esetében érvényesítendő szabályokat, a szerzőnek a kiadások és újrakiadások esetében a munka minőségi felülvizsgálatára (tehát korrektúrájára) való jogát, és nem utolsósorban a honoráriummal kapcsolatos megállapodásokat. A szerződéseket tehát minden esetben erőteljes jogi szabályozás keretében kötötték meg a szerzővel, a szerződéskötés alapját ugyanis ekkor már az írói tulajdon-

⁵² Beniczkné Bajza Lenke Az Athenaeum Részvénytársulat tekintetes Igazgatóságának, Budapest, 1902. június 3., OSZK Kt., Fond 3/93.

⁵³ Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) Beniczkné Bajza Lenkének, Budapest, 1903. május 27., OSZK Kt., Fond 4/56.

⁵⁴ Singer és Wolfner Beniczkné Bajza Lenkének, Budapest, 1904. január 4., OSZK Kt., Fond 2/144.

⁵⁵ Beniczkné Bajza Lenke Franklin Társulatnak, Budapest, 1904. június 21., OSZK Kt., Fond 2/144.

⁵⁶ Beniczkné Bajza Lenke Franklin Társulatnak, Budapest, 1904. november 7., OSZK Kt., Fond 2/144.

job biztosította. Az 1884. évi, a szerzői jogról szóló XVI. tc. a korábbi évtizedekhez képest immár jóval nagyobb védelmet nyújtott a szerzőknek, különösen az egyes művek újrakiadása esetében.⁵⁷ A törvény többek között kimondta, hogy az írói mű gépi többszörözése, közzététele és forgalomba helyezése a szerző kizárólagos jogát képezi. Ha a mű többszörözése, közzététele és forgalomba helyezése a jogosult beleegyezése nélkül történt, a szerzői jog bitorlásának tekintették, és tilosnak minősítették. A szerzői jog bitorlásának számított továbbá az eredeti műnek a szerző beleegyezése nélküli fordítása is. A fordított műveket a jogosulatlan többszörözés, közzététel és forgalomba helyezés ellen az eredeti művekkel egyenlő mértékben védték. Az 1884-ben megszületett szerzői jogi törvény nem tartalmazott a nemekre vonatkozó külön kitételt, férfi és nő szerzőkre tehát egyaránt vonatkozott.⁵⁸

Magyarországon ugyanis a 19. század vonatkozó évtizedeiben érvényben lévő jogi szabályozás értelmében mindkét nem képviselői huszonnégy éves korukban váltak nagykorúakká és ezzel együtt „önjogúakká” is. A nagykorúsítással egy időben korlátlan cselekvőképességet nyertek, vagyis cselekvéseiknek teljes jogi hatályt tulajdonított a törvény. Ez azt is jelentette, hogy szerződéseket köthettek és vagyont szerezhettek. Házastársak közt a „vagyon elkülönzési rendszer” azt jelentette, hogy amit a nő akár hozományi ingóságokban, akár saját tulajdonát képező ingatlanokban a házasságba magával vitt vagy később örökölt, a házasság tartama alatt is megmaradt az ő tulajdonában. A házasság ideje alatt ugyanakkor a házastársak mindegyike külön is szerezhett újabb vagyont. Ez nem számított közszerzeménynek, de az ilyen javakra nézve is megillette mindkét házastársat kölcsönösen az öröklési jog.⁵⁹ Nőként, íróként és feleségként tehát semmilyen törvényi szabályozás nem gátolta Beniczky Lenkét abban, hogy szellemi tulajdonával önállóan maga rendelkezzen, kiadókkal szerződést kössön, és írói tevékenységéből szorgalmának és tehetségének függvényében saját jövedelemre tegyen szert. Női szerzőként is tehát, mint szellemi alkotásának teljes jogú tulajdonosa, az érvényben lévő szerzői tulajdonjog alapján a kiadókkal való sikeres együttműködés eredményeként teremthetett saját maga számára egzisztenciát vagy családja kiadásaihoz járulhatott hozzá jelentős kiegészítő jövedelemmel.

Beniczky Lenke regényíró mint professzionátus pénzkereső

A tanulmány kontextusában a professzionátus kifejezést elsősorban az irodalmi tevékenységnek mint pénzkereseti formának a megjelölésére használom az elsősorban nem jövedelemszerzés céljából folytatott, amatőr írói tevékenységekkel szemben.⁶⁰

⁵⁷ A szerzői jogi törvény magyarországi alakulásának történetéről: VÖLGYESI Orsolya, *A szerzői jog és az írói státusz a XIX. század első felében = Polgárosodás és irodalom*, szerk. ALEXA Károly, k. n., Budapest, 2003, 98–112.; Uő., *Egy siker kudarca*, 24–39.

⁵⁸ *Magyar Törvénytár 1000–1895. Milleniumi emlékkiadás*, szerk. Dr. MÁRKUS Dezső, Franklin-Társulat, Budapest, 1897, 47–59. (1884: XVI. tc.)

⁵⁹ Vö. Dr. CSIKY Kálmán, *A magyar nő jogai = A nő és hivatása*, II., *Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*, szerk. FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter, Kortárs, Budapest, 2006, 251–258.

⁶⁰ Hasonló megközelítés 18. századi angol írónők kapcsán: TURNER, I. m.

Az irodalmi professzionalizáció átfogóbb szociológiai modellje ugyanakkor a szakmák strukturális és intézményi aspektusait is figyelembe veszi, valamint azokat a szakmai képességeket, amelyek speciális adottságoknak a társadalmi igényekhez való igazodását és egy bizonyos társadalmi státus és anyagi jutalom elnyerését eredményezik. Az irodalom intézményes hátterének kialakulása, a szerzőség különböző formáinak hierarchizálása és az írói szakma presztízsének növekedése mind e professzionalizáció bizonyítékaiként hozhatók fel a 19. század második felében. A szerzőnek mint szellemi alkotása tulajdonosának jogi körülhatárolása és a zseni-alkotó elmélete ugyanakkor a 19. század szerzőséggel kapcsolatos elgondolásainak alapvető feszültségforrásává is vált. A szerzőségnek a romantikus zsenielméltre alapozott dominanciája ugyanis másodrangúnak minősítette azokat a szerzőket, akiknek a munkája valamilyen tradícióhoz, kortárs közösséghez vagy társadalmi javakhoz való viszonyukban artikulálódott.⁶¹ Mindaz tehát, ami Beniczky Lenke sikerének korabeli jeleként értelmezhető – íróként egy férfiak által meghatározott hagyományban való elhelyezkedése, olvasói hűségese csoportjának hosszú távon való elégedettsége, a regényírás mesterességében bizonyított és anyagilag jutalmazott szakértelme – az irodalmi teljesítmény szempontjából leértékelődött vagy irrelevánsná vált az irodalomtörténeti elbeszélésekben: nem művészként, hanem mesteremberként tekintettek rá, következképp egyfajta kereskedelmi és nem művészi-esztétikai ethosszal hozták összefüggésbe. A mesterember író azonban maga is sajátos irodalom- és társadalomtörténeti folyamatok kontextusában és eredményeként válhatott a szerzőség különféle aspektusainak hordozójává és megtestesítőjévé a 19. században.

Az irodalom társadalomtörténeti megközelítése alapvető különbséget tesz a díjazás prekapitalista (mecénási támogatáson alapuló) és kapitalista (az irodalmi piactól és a kiadótól függő) változatán.⁶² A kettő közötti átmenetként a prenumeráció gyakorlata ismeretes. Az író ez utóbbi esetben előfizetőket gyűjtött készülő könyvére, hogy nyomtatója számára anyagi fedezetet, saját magának pedig olvasóközönséget biztosítson.⁶³ Az előfizetők valójában maguk is apró mecénások voltak. A mecénási támogatással megjelentetett kiadvány a 19. század második felében már nem jellemző gyakorlat, az előfizetők gyűjtése még előfordulhatott,⁶⁴ a kiadványok nagy része azon-

⁶¹ Az írónői életpályák 18. századi professzionalizációs folyamatáról Nagy-Britanniában: BETTY A. SCHELLENBERG, *The Professionalization of Women Writers in Eighteenth-Century Britain*, Cambridge UP, Cambridge, 2005, 13–14. Az írói szakma hivatásosodásáról magyar vonatkozásban: T. SZABÓ, *A modern irodalmár hivatás...; Uő., A magyartanárság „születése”, Gyulai Pál egyetemi tanársága és a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásosodása = Uő., A tér képei*, 228–284.; Uő., *Az irodalmi nyugdíj és az irodalmi munkanélküliség feltalálása. A Magyar Írói Segélyegylet alapítása = Uo.*, 285–338.; Uő., *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén. A Magyar Írói Segélyegylet esete*, It 2008/3., 347–377.

⁶² Vö. RUSSEL A. BERMAN, *Writing for the Book Industry. The Writer under Organized Capitalism*, New German Critique 1983/Spring–Summer, 41.

⁶³ Ezekről lásd: TURNER, I. m., 102–116. Magyarul: KULCSÁR Adorján, *Olvasóközönségünk 1800 táján*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943, 7–15.

⁶⁴ Beniczky Lenke kortársa, a Bánffyhunyadon élő Gyarmathy Zsigáné 1884-ben *A hegyek közül*, 1887-ben pedig *Beszélek és apróságok* című kötetekre gyűjtött előfizetőket. Az előfizetési ívek a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán (ROL KMI) a Gyarmathy család fondjában (száma: 350) maradtak fenn.

ban a piac logikájának és a kiadó marketingtevékenységének függvényében került értékesítésre. A szerző díjazásának alapvető formájává tehát a szerzői tulajdonjog eladása vált, a kiadványok értékesítését pedig az időszaki kiadványok expanziójával egy időben a különféle marketingeljárások: reklámok, könyvismertetések, recenziók segítették.

A 18–19. század fordulója után intézményesülő irodalmi élet olyan egzisztenciák megteremtésére adott lehetőséget, amelyek sok esetben kizárólagos vagy legalább jelentős jövedelemforrásnak az irodalmi tevékenységet tekintették. Alapos vizsgálatuk mindeztidőig inkább reformkori példákon keresztül valósult meg.⁶⁵ Az alábbiakban Beniczkyné Bajza Lenke jövedelmeit a fennmaradt szerződések alapján ismertetem. A bemutatásra kerülő jövedelemnnyiség Beniczkyné írásból származó összjövedelmének feltételezhetően csak egy töredéke: a szerződések csupán a kötetben megjelent művekkel kapcsolatos megállapodásokat tartalmazzák, és vélhetően ezek sem hiánytalanok. Beniczkyné regényeivel azonban a korabeli lapok hasábjain is folyamatosan jelen volt, legtöbb kötetben kiadott munkája előzőleg valamely folyóiratban vagy napilap tárcarovatában is megjelent, ezekért a közlésekért pedig külön díjazták.

Első, a Singer és Wolfnernél megjelent *Saját kezébe* című egykötetes regényéért a kiadó 200 osztrák értékű forintot, a regény minden további kiadásáért pedig 100 forintot fizetett. Az 1892-ben kötött szerződés értelmében a folyóiratban vagy lapokban már közölt regények esetében négy ívért 40 forintot (tehát ívenként 10-et) fizettek neki, új regényért négy ívenként 80 forintot (tehát ívenként 20-at). *A hegység tündére* második kiadásáért 200 forintot kapott, a *Rang és pénz* második kiadásáért ugyanannyit, *A vér* második kiadásáért 100-at, a *Nyomaveszettért* 620 forintot, az *Öt órákor* első kötetéért 140 forintot, *Az anyajegyért* 165 forintot, a *Deliláért* 140-et, az *Aranykigyóért* 280-at, az *Átültetett virágért* 285-öt, a *Megkésett fecskéért* 280-at, az *Opálért* 165-öt, a *Szőke mint a buzáért* 320-at, a *titokért* 130-at, *Az erdei lakért* 345 forintot, az *Egy szegény leány történetéért* 165-öt, a *Közvéleményért* 200-at, a *Szem és száj között* 272.50 forintot, a *Szükség és hajlamért* 195-öt, a *Sára történetéért* 270-et, a *Zöld gyepen* című regényéért 186.25 forintot, a *Régen volt* című regényéért 346 korona 50 fillért, az *Ősi erényért* 774 koronát, a *Porban születettért* 720 koronát, a *Végzetes tévedésért* a Franklintól 700 koronát. A Singer és Wolfner könyvkereskedésétől kiállított egyik számla alapján a kiadó 1897-ben, 1898-ban és 1899-ben évente 800 forintot fizetett ki a regényíróknak.⁶⁶ Egy 1903. április 24-én szintén Singer és Wolfnertől kelt levél értelmében a kiadó 619 korona 80 fillért utalványozott számára három különböző munka honoráriumaként.⁶⁷ 1904-ben a *Delila* és *Az anyajegy* újrakiadásáért vett át 245, illetve 290 koronát tőlük.

Az Athenaeum is hasonló módon díjazta írásait. 1892-ben *Két sziv harcza* és *Itt és a jövő életben* című regényei újrakiadásáért 400 osztrák értékű forintot fizetett

⁶⁵ Török, I. m.; MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Korona, Budapest, 1999, 48–74.; VÖLGYESI, *Egy siker kudarca*, 24–39.; SZALISZNYÓ, I. m.

⁶⁶ Singer és Wolfner könyvkereskedésétől kiállított számla, Budapest, 1897. december 28., OSZK Kt., Fond 2/144.

⁶⁷ Singer és Wolfner Beniczkyné Bajza Lenkének, Budapest, 1903. április 24., OSZK Kt., Fond 2/144.

neki.⁶⁸ 1898 júliusában a *Két sziv harcza* harmadik kiadásáért 200 forint tiszteletdíj kifizetésében állapodott meg a kiadóval.⁶⁹ 1902 júniusában pedig az *Itt és a jövő életben* újrakiadásáért 400 korona honoráriumot kapott.⁷⁰

A Lampel céggel 1903 májusában a *Leányok tükre. Nagy magyar nők élete* megírása kapcsán kötött megállapodás értelmében a 10–12 ívnyi terjedelmű munkáért legrosszabb esetben is 500 korona tiszteletdíjat kapott.⁷¹

Mivel csak a kötetben megjelent munkákkal kapcsolatos kifizetések állnak rendelkezésre és azok sem hiánytalanul, nehéz megállapítani, mennyi is volt valójában Beniczkyné Bajza Lenke írásból származó éves átlagjövedelme attól az időponttól kezdődően, amikor már egész jól keresett: 1886-tól, a Singer és Wolfnerrel kötött első szerződéstől. A rendelkezésre álló adatokból azonban láthatóvá válik az a minimumösszeg, amely a Singer és Wolfnerrel kötött szerződéstől kezdődően írással szerzett saját jövedelmét jelentette. Ha példának az 1898-as esztendő t vesszük, amikor Singer és Wolfnertől egész biztosan kapott 800, az Athenaeumtól pedig 200 forintot, az összeg legrosszabb esetben is 1000 forint jövedelmet jelentett számára a megjelölt évben. Ezt a minimumösszeget a Singer és Wolfnerrel való együttműködés éveiben feltételezhetően mindig megkereste. A kiadókkal kötetes munkáinak kiadására kötött szerződésai azonban csak egy töredékét jelenthették éves összjövedelmének. A korszaknak ugyanis alig volt olyan folyóirata, amelyben Beniczkyné ne publikált volna. Elbeszélései és regényei folyamatosan jelen voltak a korszak sajtójának hasábjain, a sajtóközleményekért pedig külön honoráriumot kapott. Tehát ha azt feltételezzük, hogy akár dupláját is megkereste a fent említett minimumösszegnek, valószínűleg még akkor sem járunk pontosan közel éves összjövedelmének a megállapításához.

Mennyit jelenthetett azonban akár a minimumbevételek számított éves 1000 forint a 19. század vonatkozó évtizedeiben? Jókai Mór, a 19. század második felének hasonlóan termékeny és jól fizetett írója 1853-ban azt írta édesanyjának, hogy 10 ívért 250 pengő forintot is fizet neki kiadója.⁷² Ívenként tehát 25 pengő forintot keresett. Ez hasonló Beniczkyné díjazásához, aki Singer és Wolfnertől új regények esetében ívenként 20 osztrák értékű forintot kapott.⁷³ Jókai díjazása 1853-ban kiemelkedő összegnek számított, hiszen Gyulai Pálnak ugyanezen évben Szilágyi Ferenc, a Buda-

⁶⁸ Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, VII., Erzsébet-körút 7. Szerződés Kelt: Budapest, 1892. június 19., OSZK Kt., Fond 3/93.

⁶⁹ Beniczkyné Bajza Lenke Az Athenaeum irod. és nyomdai r. társulat tekintetes Igazgatóságának, Budapest, 1898. július 25., OSZK Kt., Fond 3/93.

⁷⁰ Beniczkyné Bajza Lenke Az Athenaeum Részvénytársulat tekintetes Igazgatóságának, Budapest, 1902. június 3., OSZK Kt., Fond 3/93.

⁷¹ Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) Beniczkyné Bajza Lenkének, Budapest, 1903. május 27., OSZK Kt., Fond 4/56.

⁷² Idézi: SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór 1825–1904*, Kalligram, Pozsony, 2010, 147.

⁷³ Az ezüst alapú forint 1750–1892 között a Habsburg Birodalom majd az Osztrák–Magyar Monarchia elsődleges törvényes fizetőeszköze volt. Két fő típusa: 1750–1857 között az ún. konvenciósi forint (pengő forint), melynek értéke 60 krajcár volt. 1857–1892 között az osztrák értékű forint 100 krajcár értékkel. Az 1890-es évek elején bevezették az aranyalapú koronát; ennek értéke fél forint volt. A forint forgalmát ugyanakkor nem kötötték határidőhöz, így az 1900-as évek elejéig mindkét pénznem forgalomban volt.

pesti Hirlap szerkesztője 10 ívért 40, legjobb esetben 60 pengő forintot kínált.⁷⁴ Jókai azonban képes volt 120 ívet is megírni évente, tehát akár a 3000 forintot is megkereshette. Fáy András 1857-ben *A Halmay-család* első kiadásának jogát adta el Heckenastnak, és ezért 700 pengő forintot kapott.⁷⁵

Hogyan viszonyulhatott azonban e minimum 1000 forint a korszak más fizetéseihez? A szóban forgó pénzösszeg az állami tisztviselők tizenegy fizetési osztályából voltaképpen a tizedik első fokozatának felelt meg, vagyis ennyit keresett évente egy miniszteri segédfogalmazó és egy irodatiszt.⁷⁶ Az országgyűlési képviselők évi 2400 forint tiszteletdíjat kaptak, ehhez járult hozzá 800 forintnyi lakbér-illetmény.⁷⁷ Irányi Dániel például, aki 1892-ben bekövetkezett haláláig képviselő volt, évi 2000–2400 forintos fizetésből élt, amelyből évente 400 forintért kétszobás lakást bérelt a belvárosban, bejárónőjének havi 4 forintot fizetett, és étteremben naponta 2,5 forintot költött el.⁷⁸ Az 1893-as törvényi előírás értelmében egy népiskolai rendes tanító fizetése 300 forintnál, a segédtanítóé 200 forintnál kevesebb nem lehetett. A tanítók emellett öt évenként 50 forintos korpótlékban részesültek, amelyet maximum öt alkalommal kaphattak meg.⁷⁹ 1892-ben egy banktisztviselő induló pozíciója az Osztrák–Magyar Banknál 800 forint volt, vidéki kirendeltség esetében, a Hitelbank győri fiókjában a kezdő hivatalnoksággal azonban csak 360 forint fizetéshez lehetett jutni.⁸⁰ 1899-ben egy vármegyei tiszt főorvos évi fizetése 1700 forint volt, amelyet 200 forint úti átalánnyal egészítettek ki. A járási tisztiorvos 600, a főügyész 2000, a főlevéltárnok 1800, az első aljegyző szintén 1800 forint éves fizetéssel bírt ebben az időszakban.⁸¹

A felhozott példák alapján megállapítható: évi 1000 forint jövedelem egy állami vagy banki tisztviselő kezdő fizetésének, illetve egy középiskolai tanár évi átlagkeresetének⁸² felelt meg, nem volt tehát kiemelkedően nagy összeg, ám több mint háromszorosa volt például annak az összegnek, amelyet egy népiskolai tanító keresett, és ötszöröse a segédtanítói fizetésnek. Szívós Erika a képzőművészek dualizmuskori anyagi helyzetét vizsgáló fejtegetéseiben arra a következtetésre jutott, hogy az 1880-as évek végén kb. épp 1000 forintnál kezdődött az a jövedelem, amely egy család számára a középosztályi életformát lehetővé tette.⁸³ Mindezek mellett azonban biztosan állítható: Beniczkyne Bajza Lenke az 1000 forintos éves jövedelemnél valószínűleg messzemenően jobban keresett írásaival: feltételezhetően ennek a pénzösszegnek két-

⁷⁴ SZAJBÉLY, I. m., 145.

⁷⁵ VÖLGYESI, *Egy siker kudarca*, 38.

⁷⁶ *Magyar Törvénytár*, 407. (1893: IV. tc. B. melléklet.)

⁷⁷ *Uo.*, 409. (1893: VI. tc. 1. §.)

⁷⁸ GERŐ András, *Elsőpró kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországn, Gondolat*, Budapest, 1988, 163–164.

⁷⁹ *Magyar Törvénytár*, 567. (1893: XXVI. tc. 1–2. §.)

⁸⁰ KÖVÉR György, *Az Osztrák–Magyar Bank magyarországi tisztviselőjelöltjei (1892) = Uő., A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*, Új Mandátum, Budapest, 2002, 95.

⁸¹ SOMOGYI László, *A tisztiorvosi szolgálat Pest megyében a dualizmus második felében*, <http://www.pestmlev.hu/data/files/166570968.pdf>

⁸² Vö. Szívós Erika, *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918*, Új Mandátum, Budapest, 2009, 71.

⁸³ *Uo.*, 76.

szeresét, vagy még annál többet is megkereshetett bizonyos években. De ha csak e biztos minimumát is vesszük bevételeinek, már ebből is megállapítható: annyit biztosan keresett, amennyivel írásaiból önálló egzisztenciát teremthetett volna magának. Esetében ugyanakkor nem állt fenn e helyzet, hiszen Beniczky Ferenc nejeként éves összjövedelme legfeljebb kiegészítést jelentett „nagyméltóságú”⁸⁴ háztartásukba.

A könyvpiarnak írni Beniczkyne mint alkotó

1899 novemberében Singer és Wolfner Beniczkyne kérésére elküldte az írónőnek a kiadásukban addig megjelent összes regényének példányszámát.⁸⁵ A listából megállapítható, hogy az egyes regények minimum példányszáma 2000 volt, de ez a szám aránylag ritkán fordult elő: általában 2500–3000-es példányban jelentek meg könyvei. Esetenként ennél jóval magasabb számban is nyomtatták őket: 5–6000-es vagy akár 10000-es példányszámban. A *Saját kezébe* első kiadása 5000, a *Hegység tündére* első kötetének első kiadása 6000, az *Ő az!* első kötete 10000 példányban jelent meg. Beniczkyne regényei tehát rövid időközönként nagy példányszámban jelentek meg. A Singer és Wolfnerrel kötött szerződés után a „most épp nincs kézirat” nem volt opció a szerző számára. A regényírást tehát nem lehetett az ihlet szeszélyeire bízni. A kiadóval való sikeres együttműködés záloga épp az volt, hogy mesterembernek kellett lenni, olyan mesterembernek, aki bármely körülmény között teljesíteni tudja a tőle a szerződésben elvárt feltételeket. A kapitalista könyvkereskedés és a szerző ily módon való viszonya kapcsán beszéltek a kortársak nemzetközi viszonylatban is a „tintarabszorga” megszületéséről.⁸⁶ A kapitalista könyvpiar dinamikája ugyanis a szerzői autonómia felszámolásához és a mecénási támogatástól eltérő újfajta függőségi viszonyok kialakulásához vezetett. A könyvpiar expanziója mögötti ipari fejlődés a szerzőség társadalmi funkciójának és öndefiníciójának megváltozását is előidézte. A szerző a kiadó alkalmazottaként a kiadó által meghatározott feltételekhez és tempóhoz igazodott. Azok a szerzők tehát, akik kiadóháznak alkalmazottaként tekinthettek önmagukra, egy bizonyos fajta írásmódot választottak. Beniczkyne Bajza Lenke sem tett másként. Az irodalmi produkciót ugyanis nemcsak a tömegek kívánságai, hanem a könyvpiar és annak gazdasági formái is befolyásolták. Ily módon az irodalmi életben bekövetkező változások három alapvető típusával számolhatunk az irodalmi produkció kapitalizálódásának folyamatában: a társadalmi kapcsolatoknak az irodalmi intézményeken belüli elszemélytelenedésével, az olvasóközönségnek a piaci

⁸⁴ A Singer és Wolfnerrel kötött szerződésekben a kiadó mindvégig „méltóságos” vagy „nagyméltóságú” titulussal szólította meg az írónőt. A titulus nyilvánvalóan férje, Beniczky Ferenc nyomán illette meg őt is. A méltóságos cím nemcsak a grófoknak és báróknak járt a 19. században, hanem a minisztériumi ranglétrán az ötödik fizetési osztályba tartozó miniszteri tanácsosnak is. Vö. GYÁNI Gábor – KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Osiris, Budapest, 2003, 104–105.

⁸⁵ Singer és Wolfner Beniczkyne Bajza Lenkének, Budapest, 1899. november 25., OSZK Kt., Fond 2/144.

⁸⁶ Theodor Fontans korabeli megállapítását idézi: BERMAN, I. m., 46.

terjeszkedés által előidézett differenciálódásával és az írásnak mint társadalmi cselekedetnek a személytelenné válásával.⁸⁷

A közvetlen személyes kontaktusok elvesztésének, az absztrakt és formális kapcsolatok elterjedésének az irodalmi termelésre való következményeit frappánsan fogalmazta meg Császár Elemér *A magyar regény története* Beniczkynére vonatkozó paragrafusaiban:

Beniczkyné nem volt művész, de műkedvelő sem – hanem mesterember. Megérezte ezt a közvélemény, mikor a francia regény-nagyiparossal hozván kapcsolatba, „magyar Ohnet”-nek nevezte. Persze Ohnet mellett is eltörpült, s nemcsak annyival marad el mögötte, mint általában a magyar regényirodalom a franciától. Van írói technikája, tud épkezláb mesét kieszelni, a szálakat ügyesen bogozza be és ki, világosan és értelmesen beszél el – de ez minden. Ennyi adománnyal lehetett volna jó regényt írni, de csak ennyi adománnyal nem. Azokra a szenvedélyes horgászokra emlékeztet, akiknek van jó horguk és fölszerelésük, még reménykeltő csalétkük is, csak tehetségük nincs: éles szemük, biztos kezük, lélekjelenlétük, s azért sohasem fognak halat. Beniczkyné horgára sem akadt irodalmi értékű regény.

Minden munkája lélektelen, vizenyős történet a főúri világból. Bár maga is bejáratos volt oda, sem ezt a milliőt, sem embereit nem tudta híven és jellemzően bemutatni: regényeinek főúri világa olyan, mintha egy varrógépe mellett ábrándozó polgári leány vetette volna papírra. Emberek helyett kitömött bábokat mozgat a színen, nevükben, mint a bábjátékos, ő beszél, választékosnak szánt, de valójában finomkodó, mesterkélty, papirosízű nyelven – közhelyei és modorosságai nem egyszer csöndes mosolyt csalnak ajkunkra. De az sem érdekel, ami embeivel történik, a nagyvilági üres életformák között lefolyó színtelen események, amelyek mindig egyforma mesévé rendeződnek. Úgy állanak az igazi regénnyel szemben, mint a színpadi dekorációk egy megkapó tájképpel szemben: csinált világ, amelyben minden mesterséges és hazug. Annyira elkoptatott sablonokkal dolgozik, hogy nem is szorul kölcsönzésre; nem merít más költőktől, mert amit ad, azt nem kell egy műből meríteni, készen áll a regényirodalom gazdag kellék-tárában, mint – hogy folytassam az előbbi hasonlatot – a kulisszák a színházi raktárban. Innen van, hogy regényei színleg ugyan teljesen eredetiek, de valójában mégsem azok: nem az élet művészi másolatai vagy egy egyéni képzelet alkotásai, hanem a korabeli divatos regényirodalom visszhangjai, ügyesen összeszerkesztve azokból a közkeletű fordulatokból, amelyek olvasmányainkból észrevétlenül főlhalmozódnak mindannyiunk emlékezetében.⁸⁸

Az irodalmi alkotástól elvárt eredetiség helyett tehát csupán formális és üres szórakoztatást látott Császár Beniczkyné regényeiben. A kereskedői intenció, Császár meglá-

tásban, a szövegprodukciónak mechanikus formalitását eredményezte. Megfogalmazásában az irodalom kommercializálódása az irodalmi nyelv alapvető megváltozásával is együtt jár. Az igazi író ugyanis vagy éles megfigyelőképessége eredményeként („az élet művészi másolata”), vagy fantáziája („az egyéni képzelet alkotása”) révén hozza létre alkotását. Ezzel szemben Beniczkyné alkotásmódját sematikus gondolkodás, józan számítás és klisék jellemzik. Ebben az elgondolásban tehát az értékes irodalom ismerve az eredetiség vagy a társadalmi környezettel való kommunikáció képessége, nyelve pedig az egyéni szubjektivitás vagy az interperszonális normák kifejeződésének eszköze. Beniczkyné szövegei azonban egyik kritériumnak sem felelnek meg Császár megfogalmazásában.

Noha Császár kijelentései erőteljes értékítéletet fogalmaznak meg, megállapításai néhány igen jelentős problémára is fényt vetnek. A nagyipari üzemmódban létrehozott szöveg nyelve ugyanis ebben a kontextusban a szerző számára külső objektummá válik. A sematikus szerkezet pedig a narratíva illuzionista tényszerűségét eredményezi. Sem az ironia, sem pedig az allegória nem relativizálja az egydimenziós képeket, amelyeknek bemutatása egy megkérdőjelezhetetlen riport alakját ölti magára. Ugyanakkor az elkerülhetetlenség, a fatalizmus a „sors” ideologizálásával kapcsolódik össze e szövegekben. Beniczkyné Bajza Lenke regényeiben mindez a következő mintát követi: a sematikus szerkezet rendszerint egy szerelmi páros megismerkedésének, próbatételeinek és boldog egymásra találásának a története, főként a korabeli főúri környezetből. Történeteinek főszereplői makulátlan, erkölcsileg feddhetetlen személyek, akiknek az életét számos elkerülhetetlen, végzetes, sorsszerű esemény irányítja a végső katartikus egymásra találás irányába. A szövegek elbeszélője pedig ennek a sorsszerűségnek az ironiától és kétértelműségtől mentes tárgyilagos elmesélője.

Az irodalmi produkció kapitalizálódásának folyamata a könyvpiacnak a lakosság korábban periférikus rétegei felé való terjeszkedéséhez is vezetett. Nők, lányok, gyerekek, munkások és a paraszti rétegek kezdtek egyre nagyobb számban potenciális olvasókként megjelenni a kiadók szemei előtt. A piac kiszélesedése és az olvasóközönség differenciálódása a szöveg struktúrája szempontjából azonban a beleértett olvasó profilját érintette. Világos, hogy Beniczkyné szerelmes regényei elsősorban a középosztály női olvasóközönségét célozták meg. A nők és a regényolvasás kapcsolata az olvasástörténeti kutatások régi alaptézise. A nőket ugyanis természetüknél fogva tartották a férfiaknál érzelmileg fogékonyabbnak a romantikus fikcióra. A regények a közkeletű elgondolás szerint felébresztették a nőolvasók érzelmeit és kihasználták fantáziájukat.⁸⁹ Erre az elgondolásra Beniczkyné regényeinek narrátori kiszólásai is számtalan esetben utaltak. *Végzetes tévedés* című regénye például a következő megállapítással végződik: „Lehetetlen, hogy elutasítsa őt [a regény egyik női szereplője az udvarlóját], hisz a nőket meghatja az igaz, fölládozó szerelem!”⁹⁰ A mondat a regény kontextusában nemcsak az illető női szereplőre vonatkozatható, hanem a regényt elolvasó női olvasókra is, akik a történetben szintén egy „megható, fölládozó” szerelem

⁸⁷ Uo., 47.

⁸⁸ CSÁSZÁR, I. m., 296–297.

⁸⁹ Vö. Erről francia vonatkozásban: Martyn LYONS, *Readers and Society in Nineteenth-Century France. Workers, Women, Peasants*, Palgrave, New York, 2001, 83–84.

⁹⁰ BENICZKYNÉ BAJZA Lenke, *Végzetes tévedés*, Franklin-Társulat, Budapest, 1909, 329.

történetét olvashatták. A regényolvasás és a női érzelmek szoros egymásrautaltságának témája egyébként a regény legelején is felbukkan a regényolvasással kapcsolatos legelterjedtebb korabeli vélekedést tolmácsolva: hogy az káros hatású lenne, különösen fiatal lányokra nézve. Az alább idézett párbeszéd ugyanis nem másról szól, mint arról, hogy egy budapesti magán leánynevelő intézetben szigorúan tilos a lányoknak regényeket olvasni, ennek ellenére a növendékek titokban mégis hozzájutnak a tiltott olvasmányokhoz:

– Lám, lám mily éles megfigyelő tehetséggel bír a kis Dózia, – mondá nevetve Hermance. – Ki hitte volna, hogy ily bírálgatásba bocsátkozik... És mióta keletkezett ez a gyanúd?

– Mióta regényeket olvastam, hogy gyakran történik ilyen.

– Regényeket? Obrennél tehát meg van engedve a regényolvasás! – kérde kellemetlen meglepetéssel Hermance.

– Nincs! Titokban olvassák ott a könyveket, ő nem tud arról semmit.

– És hogy jutnak a növendékek olyan olvasmányokhoz?

– Két bejáró növendék hozza őket.

– És ezeket nem zárja ki Obrenné intézetéből!

– Nem tudja, s nem is fogja megtudni soha, mert mindnyájan titoktartást ígértünk és azt meg is tartottuk.

Hermance pár peczig hallgatott; igen kellemetlenül érinté ez a vallomás, de talán még inkább Dózia hosszú pilláktól árnyékolt szeme, mely kutatóan függött rajta.

– Ez szomorú, – mondá azután megróvó hangon. – Ti nem tudjátok, mily káros hatással van a tapasztalatlan leányokra az oly könyvek olvasása, melyek bírálatlanul kezeikbe kerülnek, mielőtt élettapasztalással bírnának, s most már kezdem érteni szökési kísérletet és kérlek, beszélj nekem arról őszintén.⁹¹

A Hét nekrológírója is a következő párbeszédet idézte Beniczkyne halálának legszebb epítáfiumaként: „A szivarosbolt elé kitették hétfőn délben a képes ujságok tábláját. Iskolából jövet süldő leányok álltak meg a gyászkeretes ujságczimlap előtt és hangosan olvasták a kereszttel elsíratott nevet: »Beniczkyne Bajza Lenke«. / – Tudod ki ez? – szólt az egyik. – Ennek a regényét adtam neked tegnap kölcsön.”⁹²

A társadalmi kapcsolatok elszemélytelenedése és az olvasóközönség differenciálódása mellett az irodalmi folyamat kapitalizálódásával a szerző státusa sem maradt érintetlen. Az irodalmi munka áruként, az olvasóközönség pedig fogyasztóként való artikulálódásával egy időben a szerző árutermelőként jelent meg a kulturális javak cseréjének folyamatában. Ennek következtében saját munkájának társadalmi elosztását sok esetben kisajátításként tapasztalhatta meg. Számptalan példát lehetne felhozni a korszakból is arra, hogy a kiadó a szerzői szándék tiszteletben tartása nélkül hozott

⁹¹ Uo., 22–23.

⁹² PLUME, I. m., 238.

a műre nézve jelentős döntéseket. De a kisajátítás hasonló eseteit tükrözik Beniczkyne a Singer és Wolfnerrel kötött szerződéseiben a kiadó monopolhelyzetére vonatkozó kitételek. A szerzői akarat a vállalat folytatására és fennállásának idejére nézve nem bírt döntéshozatali mértékkel. A kiadó döntötte el, hogy meddig volt számára jövedelmező a vállalkozás és ennek függvényében szintén ő döntötte el, hogy mikor szünteti azt meg.

A szerző munkájának a kiadó általi kisajátítása, ily módon tehát szerző és alkotás egymástól való eltávolodásának intratextuális következménye az elbeszélő státusának a problémáját veti fel: a narrátor profilja egyre kétértelműbbé válik. A szerző már nem autonóm szubjektumként vesz részt a beszédhelyzetben, azt és úgy beszél el, ahogy a kiadó érdekeinek megfelel. Szembesülve egy nagyon változatos fogyasztótömegből álló hallgatósággal, az író önmaga és szövege, a beszélő önmaga és nyelve közötti kapitalista hiátus megtapasztalójává válik. E hiányérzet következménye pedig az irodalmi termék/mű deszubjektivizálódása, mely ily módon megszűnik egy privát személy publikus megnyilatkozásává lenni. A narratori státus elbizonytalanodásának egyik áthidaló megoldása pedig a mindentudó polgári realista narrátor imitálása lesz. Ez utóbbi megállapítások illusztrálására álljanak itt a *Hol a boldogság?* című elbeszélés záró sorai, amelyek voltaképpen ordító közhelyek sorozatát vonultatják fel a szintén közhelyes címbeli kérdés megválaszolására:

– *Hol van a boldogság?* kérdezik az emberek egymástól. Kérdi a szenvedő, a csalódott, a sanyargatott.

Jakab és Pelágia meg tudják ezt mondani.

Saját szívükben.

A ki igazán szeret, a kinek teljes szívét betölti ez az érzés. A ki nem kimél munkát, fáradságot, küzdést, nem fél a próbáltatástól. Örömmel nélkülöz, áldoz és tűr azokért, a kiket szeret, s azért, ki magát szívvel, lélekkel neki adta, a kitől nem válna el semmi világi hiúság, diadal és dicsőségért; a kivel örömmel osztja meg mindenét, fárad, dolgozik, nélkülöz, csak hogy vele lehessen. A ki minderre képes, a kinek szíve ilyen áldozatra, ilyen szerelemre gerjed, az nem csak gazdag, de végtelen boldog is, és elmondhatja, hogy milyen érdemes élni e világon. Elmondhatja azoknak mindezt, kik hiába tárják ki karjaikat s hiába kérdik fényes naptól és a sötét éjszakától: hol a boldogság?

Erre csak szívünk adhatja meg a feleletet.⁹³

Összegzés

Beniczkyne Bajza Lenke életpályájának irodalom- és társadalomtörténeti relevanciája a díjazás kapitalista feltételek között való művelésének folyamatában ragadható meg. A megélhetéssel kapcsolatos forrásoknak a korszak más írói esetében való feltáratlansága azonban megnehezíti az érdembeli viszonyítást. Beniczkyne jövedelmei ily

⁹³ BENICZKYNÉ BAJZA LENKE, *Hol a boldogság?*, Gross Gusztáv és testv., Győr, [1892], 55.

módon inkább a más szakmák jövedelmeivel való összehasonlításban vezethettek következtetésekre.

Az írói tevékenységből származó kereslet, más szabad pályák jövedelmezéséhez hasonlóan, rendszertelen és sok esetben kiszámíthatatlan volt.⁹⁴ Beniczkyné e véletlenszerűséget tulajdonképpen a Singer és Wolfner kiadócéggel kötött hosszútávú meg egyezései révén kerülte el. A szabad pálya természetéből adódó hátrányokat nem kiegészítő foglalkozás vállalásával oldotta meg (mint ahogy azt a korszak több írónője az újságírás vagy szerkesztés révén tette), hanem a Singer és Wolfnerrel kötött, szigorú, pontosan körülhatárolt feltételekhez kötött, eltervezett szerződésekkel. Korabeli népszerűsége a kiadóval való ilyeszerű megállapodásai nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Beniczkyné íróként a korszakban páratlanul magas jövedelemre tudott szert tenni, akárcsak férfi pályatársa, Jókai Mór. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy mindketten prózairodalommal szereztek ezt a jövedelmet. Költőként a század második felében hasonló teljesítményű pályakép megvalósítása már lehetetlennek bizonyult. Beniczkyné és kiadója jól érzékelték a mindaddig fennálló piaci űrt (a magyar nyelvű és szerzőségű női regények hiányát), és ezt igyekeztek betölteni. A piaci kereslethez igazított szövegprodukciónak ugyanakkor vitatott megítéléseket hordozott magában: egyrészt a siker záloga, másrészt pedig az esztétikai típusú érvelések örökös negatív célpontja volt.

Mindazonáltal, íróként példája azt bizonyítja, hogy a 19. század második felében nőként is lehetőség volt már írásból egy középosztálybeli jövedelem megteremtésére, még akkor is, ha Beniczkyné házassága(i) révén nem feltétlenül volt erre rászorulva. Férjes asszonyként való írói aktivitása, népszerűsége és anyagi sikere ugyanakkor azt bizonyítja, hogy a szakmai karrier és a családanyai szerep együttesére épülő házasságmodell a korszakban, Gyulai Pál vérszjósatai ellenére, reális lehetőségként kínálkozott, sőt mi több, megvalósítható volt, még ha mindennek nem is Beniczkyné Bajza Lenke lett korabeli reprezentatív példája, hanem kortársa, Gyarmathy Zsigáné.

IMRE ZOLTÁN

Helyettesítés, mediatizáció és színház

Ira Aldridge 1853-as pesti vendégjátéka

Most már nemcsak a gondolat repül villámszárnyakon, hanem az ember is. A szintoly sebes, mint könnyű és olcsó közlekedés, az emberiséget mintegy mobilizálván: egyetemes és folytonos népvándorlást idéz elő. Többé helyünk-ből sem kell kimozdulnunk a végett, hogy színről színre láthassuk ama messze világrészekben lakó népeket, kikről eddig csupán a dajkamesék és krónikák után voltak némi homályos sejtelmek: hanem e népek maguk keresnek föl bennünket saját fészkeikben. Csodálatos tarka csoportok vonulnak el koronként szemünk előtt, minden részéből a világnak. Mi a föld kerekességén jó, nagy és szép: mindaz becsületének ismeri meglátogatni e hazát. Csapatostul jön az olasz, francia, néger és angol, és asztalunkra tárja hona földének isteni terményeit.¹

A Nemzeti Színház színész-rendezője, Egressy Gábor valószínűleg nem a történeti migrációra utalt, hanem arra a folyamatra, miszerint ekkoriban különböző nemzeti-ségek képviselői egyre növekvő számban jelentek meg Kelet-Európa színházi és nem színházi színpadain. Mindezek kifejtésére pedig a fekete amerikai-brit színész, Ira Aldridge 1853-as pesti vendégszereplése adott alkalmat, amikor Othellót és Mungot, *A lakat* (*The Padlock*) című Isaac Bickerstaff-darab főszerepét játszotta.² Aldridge-ot és angol társulatát a pesti közönség és a vezető értelmiségiek örömmel fogadták. Ezzel egy időben ugyanakkor az osztrák titkosrendőrség is figyeltette, majd udvariasan felszólította, hogy talán mégis jobb lenne, ha elhagyná a várost.³ Tanulmányomban Aldridge pesti látogatását a helyettesítés (Joseph Roach) és a mediatizáció (Christopher Balme) fogalmain keresztül vizsgálom, s arra vagyok kíváncsi, hogy mit jelenthetett a kortársak számára Aldridge látogatása.⁴

Aldridge 1853-as pesti látogatása – helyettesítés

Aldridge számos sikeres turnét lebonyolított, s 1852 és 1867 között olyan – akkori-ban egymástól még igen távolinak számító – helyekre jutott el, mint Stockholm,

¹ EGRESSY Gábor, *Néger színész. Othello* [1853] = *Egressy Galambos Gábor emléke*, Ernich Gusztáv, Pest, 1867.

² Az eredetileg két estére szóló meghívást, a nagy sikerre való tekintettel a Nemzeti Színház vezetése meghosszabbította, így Aldridge három másik Shakespeare alakot is eljátszott: *A velencei kalmárból* Shylockot, valamint a *Macbeth* és a *III. Richard* címszerepeit. Ugyanezekkel az előadásokkal 1853 őszén is vendégszerepelt Pesten. Aldridge következő vendégjátékára azonban a pesti közönségnek még öt évet kellett várnia.

³ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában megtalálható az 1853-as Aldridge-megfigyelés anyagának egy része, bár az 1858-as anyagok között. Lásd MNL OL, D 118 1858: 491.

⁴ Ezúton szeretném megköszönni Bernth Lindfors és Szilágyi Márton segítségét.

⁹⁴ Vö. Szívós Erikának a képzőművészek anyagi helyzetével kapcsolatos meglátásaival: Szívós, *I. m.*, 70–102.